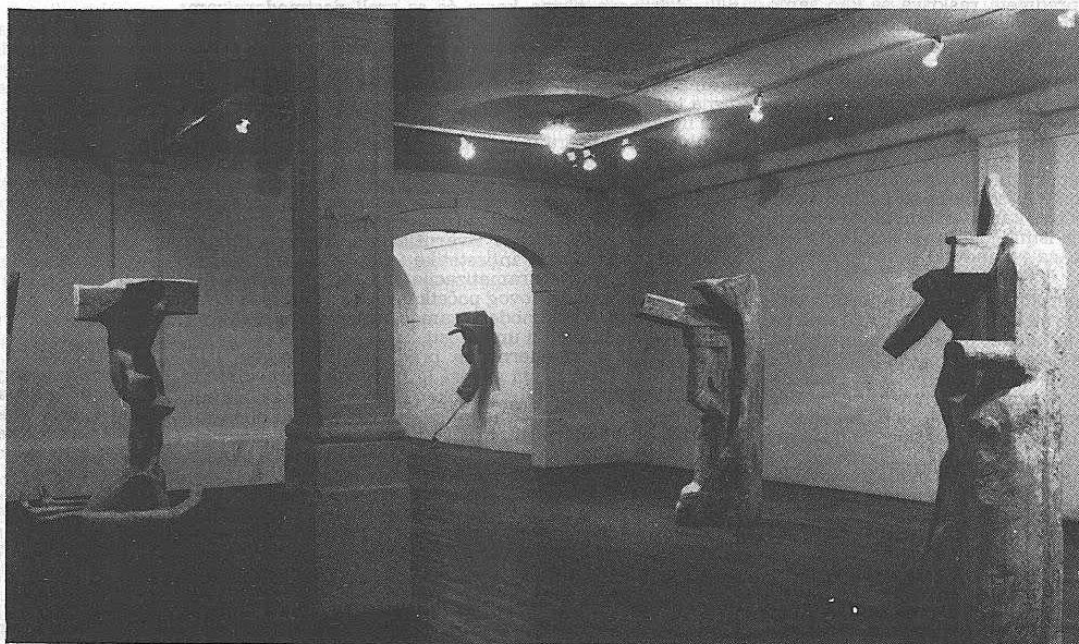

postmodernističko pripovedanje i analitički diskurs

radoman kordić

Postmodernizam je proizvod otpora univerzalnog značaja razvoja u zapadnoj civilizaciji (i to je drugi razlog s kojega se on morao pojaviti); proizvela ga je nužnost otpora racionalizmu, presuditeljskoj ulozi naučne istine ▶

Postmodernizam je morao nastati barem s dva, doduše protivrečna, razloga. Predodredila ga je izvesna povezanost, svojstvena zapadnoj civilizaciji, razvoja i kulturnih fenomena. No ova povezanost, posebno ako je postmodernizam odista priča o kraju povesti, ne znači ništa drugo do »da se postmodernost ne može aistorijski apsolutizovati«, tj. da spada u kontinuum samopotvrđivanja modernosti [25], u kojemu se jasno prepoznaju učinci univerzalnog značaja razvoja. Postmodernizam deli sudbinu kulturnih fenomena i kad »podržava formalno odvajanje umetnosti od društvenog života« [4], on umetnost, što su činili i moderni avangardni pokreti, pretvara u društvenu stvarnost. Tim joj, zapravo, vraća dimenziju koju joj je (uglavnom teorijski) oduzeo. Očito, postmodernizam se strukturira na drugom mestu, tačnije, kao diskurs tog drugog mesta, mesta Drugog.

U zapadnoj kulturi je svaki diskurs odgovor na izvestan problem. U stvari, ona svaki diskurs shvata, racionalizuje kao odgovor na neki problem. Time onda (valjda, zbog necelosti koja joj je, kao i svakoj kulturi, svojstvena) prikriva pravi red stvari i omogućuje ubedenje da je nad diskursom, bilo kojim, uvek nadnesena senka univerzalizma vrednosti razvoja. Nije tom udesu umakao ni postmodernizam, iako svoj diskurs lišava referentnosti, iako se odriče istine. Odustaje i od istinitosti vlatitotg diskursa. Tako, naravno, laž promoviše, lakonovski, u istinu (po Lakanu je, naime, laž uslov istine). No cilj postmodernističkog diskursa, bez obzira na to što se strukturira na mestu Drugog, barem u jednoj ravni smisla, ne može biti drugačiji od cilja onih koji ga primaju. Na mestu Drugog ovaj diskurs preuzima njihove zahteve. Već stoga, postmodernističko pripovedanje nije moglo izostaviti neke dominantne logike razvoja, na primer političku dimenziju diskursa. Postmodernizam odbija svaku ideju totaliteta, i u filosofiji. Prosvetiteljski program oslobođenja čoveka pomoću nauke po teoretičarima postmodernizma je »bolest od koje pati XX vek« [3]. Istina, ima teoretičara, i to ozbiljnih, koji misle da je postmodernizam nemilosrdno lišio umetnost političkog sadržaja [4]. Ovakva neslaganja, uzgred rečeno, sem što su proizvod nepotpunog uvida u pravo stanje stvari i, naravno, nemogućnost jednoznačnih određenja nečega što je suštinski heterogeno, što je započelo pod krilaticom **sve je moguće**, ovakva neslaganja spadaju u tipičan postmodernistički folklor.

Postmodernizam je proizvela i nužnost otpora univerzalnog značaja razvoja u zapadnoj civilizaciji (i to je drugi razlog s kojega se on morao pojaviti); proizvela ga je nužnost otpora racionalizmu, presuditeljskoj ulozi naučne istine, sistematičnosti zapadne civilizacije, rečju, ideološkom

nasilju, koje je i predujnilo katastrofičnost postmodernističke misli. Treba li se, onda, čuditi zašto apokaliptička postmoderna svest »povijest sagledava kao polje ruševina, kao usud i ruinu« [10] i što, u okviru istorije, književni diskurs vidi kao groblje diskursa. Racionalizam je nadgledao i traganje za zaumnim jezikom, za slobodom novog početka. Ipak, sistematičnost i racionalizam diskursa moderne (vidi i u manifestnoj dramtizaciji diskontinuiteta) nisu mogli da otklone svaku neizvesnost s kojom se subjekt zapadne civilizacije suočavao u logici razvoja, nisu mogli skriti da je samosvesni subjekt moderne, zapravo, ekscentriran. Postmodernizam je zato i postao zavodljivi diskurs današnjice. Naime, u nedoumicama ligike razvoja, logike moderne on najpre nepoznavanje nemoć mita o umu, mita nauke (koja krši i vlastita pravila), njihovu nesposobnost da izbrisi tragove razlika koje otklanjaju, prepoznaje, potom, prodor paradoksa postojanja, razlike koja ga artikuliše kao kulturni fenomen. Postmodernistički diskurs smiruje nesigurnost koju ostavlja logika razvoja, smiruje je tako što je usvaja kao svojstvo postojanja.

Protivrečnost razloga koji su doveli do pojave postmodernizma izgleda da se pretvara u paradoks postmodernizma. Ali, ona je i ishodište onoga što sam nazvao postmodernistički folklor. U izvornom vidu, kao protivurečje, ustrajava u shvatanjima i formulacijama postmodernizma, te u poziciji besednika, koji je, u isti mah, gospodar, onaj koji, hegelovski (lakanovski, umire da bi postojao i zbilja znao, onaj za koga se pretpostava da zna i onaj koji, kao nesvesni subjekt, odista zna. Postmodernizam je opčinjen vavilonskom zbrkom; uvek u nju upada — i kad je otkriva kao označitelj koji, nužno, uspostavlja (simbolički) red. Kao nesvesni subjekt besednik bi se u diskursu morao nalaziti na mestu histerika, nalazi se, međutim, na mestu analitičara, koji omogućuje radanje označitelja. Postmodernizam se, naime, nije odrekao istine književnog govora, iako, načinom pripovedanja, pokazuje da postoji samo parcijalna istina.

Svaka beseda funkcioniše kao označitelj, to će reći kao subjekt besednika i njegove istine. U postmodernističkom pripovedanju je to, možda, vidnije no u drugim pripovedanim modelima. Postmodernizam otvara sve mogućnosti besede i njenog proizvođenja istine. Pokazuje to, među ostalim, neprekidno ispitivanje statusa pripovedača i pripovedanja.

Razgrađivanje pripovedanja (po dekonstruktivističkom načelu), raspitivanje o propovedaču, pripovedačevu samopropitivanje moguće je shvatiti kao način zavodenja čitao-

ca, vid dramatizacije ontološke nesigurnosti, koja je (dramatizacija) onda znak sigurnosti te nesigurnosti, razume se, ako, stvarno, »diskursi upravljaju poljima pozitivno zbiljskog« [27], tj. ako i postmodernistički diskurs upravljaju poljem pozitivno zbiljskog, što on, po logici drugog razloga svoga nastanka, ne bi trebalo da čini, no što mu se, po logici prvog razloga, dešava. Pripovedanje pripovedanja, raspitivanja o statusu onoga što jeste (sudbinu pripovedanja u postmodernizmu može da doživi bilo šta, bilo koji oblik stvarnosti), ukoliko nije proizvod kartezijanske sumnje, a to, zacemento, nije (postmodernistička meka misao nema na obzoru kartezijansku izvesnost), raspitivanje o statusu stvarnosti, predmetnosti predmeta raskriva se kao samo realno, gde je svaki oblik pripovedanja dolazio po identitet, a da to nije znao. Postmodernističko pripovedanje pripovedanja propitivanje je nulte tačke govora, zapravo onog diskursa (koji ne postoji, koji se uspostavlja u postmodernističkom pripovedanju) što na neki način posreduje svaki drugi diskurs. Lakan tu ulogu nameruje analitičkom diskursu [12], koji, hajdegerovski rečeno, treba da raskrije istinu stvari, tj. istinu diskursa.

I postmodernistički propovedni diskurs istinu stvari, te svoju istinu traži u realnom. To znači da se postmodernizam opredeljuje za ne-estetski karakter umetnosti i da li, za umetnost kao dešavanje istine, dakle, za hajdegerovski model umetnosti, ili, bolje, za lakanovski govor o dešavanju istine.

Opredeljenje za ne-estetski karakter umetnosti, svedoči o pomeranju umetnosti iz metafizičkog centra prema periferiji. Postmodernizam je, dakle, moguće shvatiti kao dramatizaciju (hegelovsko-hajdegerovske) predstave o kraju umetnosti, tj. kao ostvarenje želje umetnosti da bude ne-umetnost, što je, zapravo, »lažna modernizam posmodernizma« /2/, lažna nada umetnosti, kojom se postmodernizam, izgleda, igra i kojom, pre će biti, maskira ono što mu se zbiva u realnom.

Postmodernizam, na prvi pogled, ne može imati ulogu koju ima analitički diskurs (iz njega su izvedeni ostali diskursi: univerzitetski, diskursi gospodara, diskursi historika), iako i jedan i drugi u realnom traže istinu stvari, svoju istinu, iako su, najzad, u realnom na istom poslu. Postmodernistički pripovedni diskurs je, ipak, samo jedan oblik pripovedanja i po tome »nesvesno psihoanalize« /5/. Literatura u psihoanalizi funkcioniše kao ne-mišljenje psihoanalize, što ovu, opet, uvlači u literaturu. No ako, odista, nema modernosti (a na tako što pokazuje načelo smenjivosti u modernim, poslednjih decenija promovisano u jedinu izvesnost stvaranja), tj. ako postoji samo postmodernost koja se ne zna (pripovedanje pripovedanja je kraj samoosvešćivanja pripovedanja), doista se može reći da je i postmodernistički pripovedni diskurs samo realno, što je, po Lakanu, analitički diskurs. (Praksa, naravno, i u jednom i u drugom slučaju može da odstupa od osnovne sheme.) Iz postmodernističkog diskursa izvedeni su, onda, svi drugi pripovedni diskursi. Svejedno je što on nije artikulisan pre diskursa moderne. Nije bio artikulisan ni analitički diskurs pre Frojda, tj. Lakanu, koji ga formulise i formalizuje, što ne znači da kao strukturalno ishodište, koje je svagda već tu, nije modelovao svaki drugi diskurs.

Postmodernistički diskurs pamti iskustvo moderne, šta-više, nalazi se sred tog iskustva. No to mu i moguće san o ne-estetskom početku, »o čistom ne-referencijalnom jeziku« /22/, o oslobađanju od substance, oslobađanju od razlike subjekta i objekta. A i, čini se, nema čistog ne-estetskog početka, ako to nije početak početka, u koji se onda zakonito uceľinjuju krotine povesti i stvarnosti. Moć započinjanja »zasniva se na već-započetosti jednog predlitteralnog životnog teksta« /27/. Već-započetost postmodernističkog diskursa, njen ne-estetski, ne-ideološki karakter nalazi strukturalni model već-započetosti (artikulisan u analitičkom diskursu), koji se svagda aktualizuje u različitim prilikama i u različitim lancima označitelja.

Za nastajanje Lakanovog analitičkog diskursa bitno je postojanje drugog, **autre**, mogao bih reći: postojanje **a** (znaka, sigle drugog), koje će kao objekt malo a kod Lakanu postati uzrok želje, izgubljeni objekt (izgubljeni drugi), koje će, dakle, kao slovo (prvo slovo azbuke), kao pismo postati uslov diskursnosti, u kojemu je diskursnost upisana. Za nastajanje, za mogućnost analitičkog diskursa važno je postojanje drugog koji pita, to će reći, onog koji ne zna da zna. On, stoga, omogućuje novi početak, kvazibelnu smisla **a**, koju diskurs treba da oboji. Diskurs nastaje kao odgovor, ali na mestu pitanja. Pravi odgovor na pitanje može dati jedino drugi, ne samo s onih, u filosofiji opšteprihvaćenih razloga (odgovor je sadržan u pitanju), no zato što on pitajući »uvodi u spor simbolički poredak i poredak sveta« /9/. U neku ruku, on i menja simbolički poredak, mogu li reći, uspostavlja ga iznova. Sigurno je da a to može. Drugom to omogućuje mesto u diskursu, koje odgovara mestu falusa u nesvesnom lancu označitelja, mestu osnovnog označitelja. Ovome se, zbog te privilegije, kritički, pripisuju transcendentni karakter /8/. No mesto drugog samo odgovara mestu falusa. Možda ga može zbiljski zapostavi a, pismo nekog mogućeg smisla. Drugom nije dodano,

on to odista nije u stanju, da nađe novi početak, iako ga posreduje — ali kao objekt. Besednik je, stoga, za drugog označitelj. Po Lakanovoj teoriji subjekt, označitelj (besednik određuje onda drugog u njegovoj subjektivnosti, uprkos tome što on drugom vraća njegovu poruku u izokrenutom obliku. Ali, označitelj (besednik, na mestu koje mu, u neku ruku, drugi dodeljuje, govori govor tog drugog, koji (govor) tog drugog konstituise kao subjekt. Ovaj obrat je važan za razumevanje stvarnog položaja drugog u postmodernističkom pripovednom diskursu. Naime, za postmodernizam su na njegovim počecima za oblikovanje diskursa zbilja bili važni postojanje drugog, njegov govor i njegovi zahtevi važniji od izazova pisma kome će se zreli postmodernizam vratiti.

Dosledno pravilu autoreferencijalnosti postmodernistički diskurs pokazuje svoju zavisnost od drugog. Ova je dramatizovana kao strukturalno ishodište diskursa, bez obzira to da li njegovu ulogu ima čitalac ili pripovedač (autoru u postmodernističkom pripovedanju, formalno, pripada uloga analitičara u analitičkom diskursu, suštinski, on se nalazi na mestu drugog, s obzirom na to da ga, u izvesnoj meri barem, diskurs njegovog pripovedača određuje u njegovoj subjektivnosti, određuje ga označitelj (pripovedač). Doduše, dramatizaciju drugog prošiva ironična igra. No, ona ne menja njegov stvarni status. Ironična igra je produkt postmoderne antiestetike i po tome uslov novog početka, te i ovakve dramatizacije diskursa. Konačno, de-sakralizacija svakog novog početka je, ako se može verovati mitu, nužna. A postmodernizam je, uza sve ostalo, sklon i remitologizaciji sveta i umetnosti.

I teorija postmodernizma pretpostavlja drugog, i to drugog koji, i kao drugi govore (o njemu je zapravo reč u strukturiranju postmodernističkog diskursa), ima određen socijalni položaj. Tom drugom su, barem na počecima i u Americi, postmodernisti prepustili čak i pravo na ideologizaciju, koje se, inače, odriču. Ovaj ustupak, teorijska i umetnička slepa mrlja, proizveće izvesnu retrogradnost postmodernističkog diskursa i uticati na njegov ukupan izgled. Postmodernisti će, na primer, neoprezno i, uglavnom, u neskladu s vlastitim idejama, pristati na sumrak subjekta, »fenomen koji će postati dominantna karakteristika postmoderne senzibilnosti« /30/, iako je zapravo to što im je poturenje kao sumrak (samosvesnog) subjekta ekscentričnost subjekta; nju u svojoj prozi i dramatizuju. Je li onda odve reč o nesporazumu, nepoznavanju, ili nedostatku prave književne samosvesti?

Pristanak na spoljašnjost diskursa kao na samu punoću suštinski je obeležio postmodernizam. Ovaj pristanak je, navodno, iznudila masovna kultura, čiji (ne)estetski model stvaranja, po oporobanom receptu moderne, postmodernizam usvaja. Izgleda, međutim, da su teoretičari postmodernizma i, naravno, postmodernisti u (ne)estetskom karakteru masovne kulture, koji, na ontološkoj ravni, ne može imati drugačiji smisao nego što ga ima bilo koja druga kultura, previdelu sivu shematičnost odnosa u delu, koje pripadnik te kulture od nje očekuje i zahteva. U suštini, taj zahtev je univerzalan. Nalaze ga načelo komunikacije, koja se svodi na komunikaciju modela, čija složenost, među ostalim, zavisi od količine informacija i namera besednika. Složenost komunikacije modela je, naravno, stalni izvor zebnje modernog subjekta. Osloboda li ga postmodernizam strepnje pristajanjem na spoljašnjost diskursa, ako ono znači i pristajanje na jednostavne i, po pravilu, prazne modele. Nada da će primalac, ekscentrični subjekt, moći da taj i takav model ispuni mogućim smislom nije uverljiva. Kad bi tako što bilo moguće ne bi bilo ni potrebe za postmodernizmom, štaviše, on bi bio nemoguć. Zato postmodernizam samo hini shematičnost svoga govora.

Problem usvajanja diskursa masovne kulture, citiranja, autoreferencijalnosti, itd. i posebno problem drugog u postmodernističkom pripovednom diskursu valja još jednom promisliti, ovog puta u kontekstu shvatanja novog početka kao reaktualizacije, promene simboličkog poretka. Drugi je u tom kontekstu isto što i drugi govor. On je to i u analitičkom diskursu, utoliko pre što govor, kao što tvrdi Lakan [13], konstituise ljudsko biće. Uostalom, u postmodernističkom pripovednom diskursu, rekao bih dosledno i doslovno lakanovski: sve što u realnosti uspostavlja drugu realnost stiče smisao samo u funkciji poretka govora. Konačno, tu ideju i tako Lakan je formulisao [14]. Jesu li je postmodernisti od njega preuzeli to, naprosto, nije ni važno, posebno sa stanovišta postmodernističke poetike.

Iz perspektive poretka govora (te iz lakanovske perspektive) novi početak mogu razumeti kao sredstvo prepoznavanja, tj. kao način ustanovljivanja razlike. Treba reći da razlika u postmodernizmu — i novi početak kao uspostavljanje razlike — ima dekonstruktivistička obeležja. Naime, u postmodernizmu je razlika ono što pokazuje na nemogućnost kontinuiteta. No razlog s kojeg se u postmodernizmu misli da je kontinuitet nemoguć jeste lakanovski.

Novi početak i ceo postmodernistički diskurs pokazuju da je govor tu pre svake stvari koja se iza njega nalazi. Formalizacija je Lakanova [14], scenario postmodernistički, posledica izgled (postmodernističkog i lakanovskog) diskursa,

1. Bernstein, Jay M.: *Aesthetic Alienation: Heidegger, Adorno, and Truth at the End of Art, Life after Postmodernism*, Macmillan Ed. LTD, Houndmills, London, 1988.

2. Burgin, Victor: *The End of Art Theory, Criticism and Postmodernity*, Humanities Press International, Atlantic Highlands, 1987.

3. Blum Harold: *Frojd i uzvišeno: teorija katastrofe i stvaralštva*, »Književna reč«, 25. X 1989. Književna omladina, Beograd.

4. Eagleton, Terry: *Kapitalizam, moderna i postmoderna*, »Marksizam u svetu«, br. 10 — 11, 1986, NIRO Komunist, Beograd.

5. Felman, Shoshana: *To open the Question, Literature and Psychoanalysis*, Yale French Studies, No. 55/56, 1977.

koji, s obzirom na to da je govor već tu, mora biti diskurs govora o govoru, ali i diskurs o onome o čemu govor ne govori. Strukturno ishodište u drugom diskursu pomaže da se raskrije ono što je oduvek već neskriveno, da je govor »ambivalentan i apsolutno nedokučiv« [14]. Postmodernizam sluti tu njegovu odliku. Nesporazume, koji odatle nastaju, pokušava da neutralizuje metagovorom, koji, međutim, samo maskira nedokučivost govora. Rekao bih da postmodernisti uživaju u toj nedokučivosti. U njoj bi valjalo da uživa i primalac. Prethodno bi morao da prozre igru oko nedokučivosti, kao dodatak uživanju, ili, »možda, kao alibi manjka uživanja. Može li nedokučivost govora biti i poslednja istina postmodernističkog diskursa? Da izbegne to pitanje i druge dileme koje nedokučivost govora nameće, postmodernizam problem istine govora sklanja iza naglašavanja privredne istine i vlastitog govora. Razvezuje li time, odista, vrednosni odnos svoje simboličke veze s opredmetljenjem i subjektivizacijom, kako su skloni da misle kritičari postmodernizma [6]. Ili je vampirski karakter vrednosti pravo stanje stvari, koje postmodernizam, nakon odustajanja od ideološke isključivosti, neutralno raskriva. Diskurs koji (drugi) govor strukturira jedva da može sadržati kakvu takvu ideju univerzalizma. Postmodernizam ne priznaje »teleološku progresiju značenja i istine« [29]. I ne može je priznati: govor poznaje i priznaje samo univerzalizam simboličkih shema. Privredna istina njih ne zaklanja ju.

Privredne istine u postmodernističkom pripovednom diskursu element je poruke teksta koji šalje nesvesni subjekt, dakle, subjekt koji zna, no koji besednik ne razume. Svojim nerazumevanjem, nepoznavanjem, međutim, on je određuje. Naime, iz nerazumevanja je on formalizuje. Besednik je označitelj ovog nesvesnog subjekta, drugog govora u postmodernističkom tekstu. I kao u analitičkom diskursu besednik/analitičar/delatelj postmodernističkog pripovednog diskursa (Lakan ga zove agent, što među ostalim, znači agent, detektiv, itd.; detektivsku crtu ovaj delatelj diskursa sigurno ima) nesvesnom subjektu vraća njegovu poruku u izokrenutom obliku. To bi mogao biti i razlog bitnih formalnih karakteristika postmodernističkog pripovednog diskursa, pre svega diskontinuiteta pripovedanja, ali i privredna govora istine.

Delovanje ove, postmodernističke sheme pripovedanja moguće je ilustrovati na različite načine i različitim primerima iz pripovedne prakse. Dovoljno je, na primer, na mestu nesvesnog subjekta zamisliti postmodernizmu drag citat tradicionalnog romana, bilo kakav citat da se raskrije mehanizam (analitičkog) oformljenja poruke u tekstu. Citat, kao nesvesni subjekt, zna. Pripovedač ne zna (ili delimično zna) to što citat zna, pa ipak ga svojim nepoznavanjem, kao označitelj, određuje. Čeo proces se završava za postmodernizam, može biti, najznačajnijim detaljem, vraćanjem citatu njegove poruke u izokrenutom obliku, koje u citatu mora izazvati neki vid prestrukturacije.

Privredne govora istine i istine govora i vampirski karakter vrednosti u postmodernističkom pripovedanju kao aktualizaciji pomenute sheme i u neizbežnom kontekstu novog početka stiču izvrsnu postojanost, što znači da ih valja misliti kao istinu delatelja, postmodernističkog pripovedača koju on šalje drugom, primaocu koga dramatižuje. Primaocu stiče efekat istine, koji, u suštini, proizvodi odnos pripovedača i drugog. U analitičkom diskursu kod Lakana ovaj se efekat zove produkcija. U modernizmu bi to bilo estetsko. S obzirom na ne-estetski karakter početka postmodernističke umetnosti u postmodernizmu produkcija može biti postestetsko, makar u meri u kojoj podrazumeva i elementarnu životnu praksu.

Isti je onda, kao analitičkog diskursa, i cilj postmodernističkog pripovednog diskursa: shematski rečeno, oslobođenje, razvezivanje subjekta, u postmodernističkom diskursu to znači govora (drugog govora), teksta, naravno i teksta koji treba da dovede do razvezivanja (drugog) teksta, dakle, postmodernističkog teksta. Odavde ne treba zaključiti da se u postmodernističkom pripovednom diskursu ne mogu naći emancipatorske namere, koje su psihoanalizi pripisane, no na koje ova na globalnom društvenom planu nije ni pomišljala. Efekat koji postmodernističko pripovedanje proizvodi u drugom govoru moraju podržati i stvarni drugi, čitaoci, kao efekat proizveden u njima. No tu proizvodnju čitaoci podržavaju uvek kao pojedinci. Sudelovanje stvarnog drugog (ponekad i formalno) upisano je u tekst, upisao ga je koncept pripovedanja. Za postmodernizam je, bez obzira na izvrsnu raskalašnost igre, koja mu je svojstvena, važno poštovanje koncepta dela; važna je veza između dela i koncepta, gotovo koliko i za voko-vizuelnu umetnost, koja je, uostalom, postmodernizam i pripremila. Efekat u drugom govoru stvarni drugi mora da re-memorise. A u postmodernizmu, navodno, ponovno memorisanje »nema kao zadatak ništa drugo osim emancipatorskog dejstva kao takvog« [28]. No šta je to emancipatorsko dejstvo kao takvo? Može li se ono drugačije poznati do u emancipaciji nečega? Istina, emancipacija nečega ne mora slediti logiku i zahteve razvoja. Emancipacija u postmodernizmu zapravo i znači oslobađanje od shvatanja po kojemu su rast i novum krajnje vrednosti kojima valja težiti. Ovde je

važno da postmodernizam, budući pripravan na oslobođenje (nečega, nekoga) poseduje neku istinu, neko znanje. I to je četvrti element postmodernističkog diskursa:

delatelj [pripovedanje, pripovedač] drugi [govor, tekst] istina, znanje [produkcija] upravo kao u Lakanovoj shemi diskursa.

Znanje u postmodernističkom diskursu, međutim, razlikuje se od znanja u analitičkom diskursu. U postmodernističkom diskursu i znanje koje se zna, koje zna kao koncept, zna i kao subjekt koji ne zna da zna. U postmodernističkom diskursu, naime, teorija je sastojak umetničke prakse, kao ta praksa i zna. Konačno, malo je poetičkih pravila koja bi bila isključivo tehnička pravila. Koncept je, na primer, moguće shvatiti kao niz tehničkih uputstava, tj. kao tehničko znanje, koje se prepoznaje u umetničkoj praksi. Koncept zna, lepo se to vidi u voko-vizuelnoj umetnosti, ako zna da neki element sveta, stvarnosti, kojim se voko-vizuelna umetnost obično koristi, preobrazu u označitelj, ako omogući pojavu označitelja. U postmodernističkom pripovednom diskursu to znači ako efekat u drugom govoru postane označitelj, što je, bez sumnje, težak zadatak. Ne treba zaboraviti da se na tom mestu u analitičkom diskursu nalazi S, označitelj gospodar. Koncept, dakle, može omogućiti pojavu označitelja samo ako zna još nešto, što ne zna da zna, prosto rečeno, ako je integralni deo umetničke prakse.

Analitički diskurs ne pretpostavlja nikakvo upravljanje subjektom. Ali, moguće je da on, usled prekida sublimatorskih procesa, uskrse diskursu gospodara, koji je, u strukturnom pogledu nalice analitičkom diskursu. Za razumevanje postmodernističkog pripovednog diskursa je to važno utoliko što ako dođe do prekida proizvodnje efekata u drugom govoru moguće je da se ovaj diskurs, a da ne zna, preobrazu u diskurs moderne.

Proizvodnja označitelja u efektu drugog govora zapravo je nemoguća zadatak. I ta nemogućnost obeležava postmodernistički pripovedni diskurs, istina, na način na koji nemogućnost realnog obeležava svaki diskurs. Nemogućnost je, to treba imati u vidu, »samo zbivanje diskursa« [9], povezano s pitanjem drugog. Pitanje drugog govora zajedno s tim govorom postavlja pitanje pripovedanja, koje, stoga, prestaje da bude neutralno mesto – nemogućeg – dovršavanja-diskursa.

Postmodernistički pripovedni diskurs zapada u čorso-kak zato što ga je stigla nemoć diskursa moderne, koju je valjalo da izbegne. Delovnici postmodernizma su zapazili da istina diskursa moderne nije, po pravilu, i istina stvari, ili, kako bi to lakanovski rekli, ono što je označitelj za besednika nije ono što je postavljeno kao označitelj. Lek za tu razliku su postmodernisti našli kad su otkrili način na koji se rada označitelj. Model moći time nije promenjen. Zato postmodernistički diskurs, ako je i izbegao pomenutu razliku, nije umakao nemoći. Ni on ne uspeva da se, sasvim, odvoji od vlastite produkcije istine, na koju, istina, ne pristaje, jer nema pouzdanog znanja ni sigurnog cilja – i zato da bi se razlikovao od diskursa moderne. Uostalom, da li postmodernistički diskurs uopšte hoće nešto da kaže, naročito onda kad hoće sve da kaže? No, možda, nešto kazuje kad neće ništa da kaže. Za psihoanalizu je pouzdan znak da govor koji odbija da bilo šta kaže, koji hoće da bude samo dešavanje, čista predmetnost, hoću reći fonematičnosti, govora, ako ni zbog čega drugoga zato što odbija da ista kaže nešto kazuje, čak kazuje najveću tajnu, skrivenu iza više velova, u ovom slučaju, nesklad između onoga šta je označitelj za besednika i onoga šta je postavljeno kao označitelj i što su diskursi moderne zakrivali. Služi li se postmodernistički diskurs ovom podvalom da bi rekao što neće da kaže, ili mu je to što sam nazvao podvalom imanentno? Izgleda da je podvala imanentna svakom diskursu koji se pojavljuje u useku nekog reda.

Sigurno je da se na takvu podvalu oslanja i analitički diskurs. O mehanizmu ovog diskursa opširno sam govorio na drugom mestu [11]. Ovde ću zato samo pomenuti Lakanovu tvrdnju da psihoanalitički diskurs »neće ništa da kaže« [15], koja i u korpusu Lakanovih protivurečnih tvrdnji zvuči disonantno. No, ona hoće nešto da kaže. Najpre da psihoanalitički diskurs neće i ne može da bude ni filozofija ni nauka, da je nešto drugo. To će reći, on neće ništa da kaže, ako kazati nešto znači kazati na način na koji se govori u filozofiji i pozitivnoj nauci, u kojima je zaboravljena nedokučivost govora, te i nedokučivost stvari. Ali, psihoanalitički diskurs ne može ništa da kaže i zato što je diskurs o realnom, a to znači o onome »što je strogo neimenljivo« [16], što ne može biti predmet pozitivne nauke i što filozofija izdaje čim ga artikulise.

Odbijanje postmodernističkog diskursa da nešto kaže moguće je shvatiti kao odbijanje ponovne artikulacije poteka moderne. No u najboljem svome vidu i postmodernistički diskurs je diskurs o realnom, o čistoj predmetnosti u realnom, dakle, o neimenljivom, koje, opet, ne postoji ako nije imenovano. Da bi se oslobodio tog paradoksa, ili zbog nečega drugog, tek postmodernizam manjka govora nadomešta obiljem diskursa. Ovo obilje pokazuje na histerizaciju diskursa (dešava se to i analitičkom diskursu), koji, stoga, mora da progovori kao simptom. Razume se, simptom je postmoderna. Simptom je i psihoanaliza, Lakan, doduše,

6. Fekete, John: *Vampire Value, Infinite Art, and Literary Theory: A Tropographic Meditation, Life after Postmodernism.*
7. Frojd, Sigmund: *S. one strane principa zadovoljstva, »Treći program«, jesen 1984. Radio Beograd, Beograd.*
8. Johnson, Barbara: *Okvir referencije: Po, Lacan, Derrida, Quorum-«, br. 3, 1989. Zagreb.*
9. Juranville, Alain: *Lacan et la philosophie, PUF, Paris, 1984.*
10. Kilb, Andreas: *Postmoderna: prilog teoriji alegorijskog stava, Postmoderna nova epoha ili zabluda, Naprijed, Zagreb, 1988.*
11. Kordić, Radoman: *Postmodernistički diskurs (po Lakanu), Mentalni prostor, Studentski kulturni centar, Beograd, 1987.*
12. Lacan Jacques: *De la psychanalyse dans ses rapports avec la réalité, 'Scilicet' 1, Paris, Seuil, 1968.*
13. Lakan, Zak: *Funkcija i polje govora i jezika u psihoanalizi, Spisi, Prosveta, Beograd, 1983.*
14. Lacan, Jacques: *Les Psychoses, Seuil, Paris, 1981.*
15. Lacan, Jacques: *L'envers de la psychanalyse, stenografske beleške.*
16. Lacan, Jacques: *RSI, »Ornicar?«, Navarin, Paris.*
17. Lacan, Jacques: *Le sinthome, »Ornicar?«.*
18. Lacan, Jacques: *Yale University, Kanzer Seminar, »Ornicar?«.*
19. Lacan, Jacques: *...ou pire, stenografske beleške.*
20. Lacan, Jacques: *L'identification, stenografske beleške.*

kaže da je simptom analitičar [17]. No ni jedan ni drugi [ni drugi] nisu simptomi nečega određenog. Ponajmanje je reč o simptomu neke zajedničke stvari. Jesu, međutim, simptomi simptoma. Može li se, u tom slučaju, reći da postmodernizam dramatičuje shemu analitičkog diskursa. Nevažno je koliko to čini namerno. Jer, oba diskursa se nalaze na istom poslu. Oba, zapravo, aktualizuju istu simboličku shemu. Nije Lakan samo zato da bi razgraničio odnose s naukom psihoanalizu nazvao literaturom [18]. Šta drugo može biti diskurs o realnom. No posledice ovakve tvrdnje pokazuju se u svakom pokušaju ustanovljenja bilo kakvog reda stvari, ponajpre ideološkog, računajući tu i književno vrednovanje.

Govor psihoanalize o realnom morao bi biti istinit, jasno, ako ona doista zahvata ono što u realnom jeste. Postmodernistički pripovedni diskurs ne zna ni istinu ni laž. Sam po sebi on je istina, razume se kao diskurs. Sve što dolazi preko te istine samo je efekat diskursa. Vidi se to iz dramatičnije pripovedanja kao efekta diskursa. Uostalom, pripovedač jedino tako i razume šta radi. Lakan je to ubedljivo pokazao za analitičara [19]. Ali, razume li onda išta ako razume samo efekat diskursa? Ovo se pitanje može i drugačije postaviti: ima li išta drugo da se razume do efekta diskursa? Za postmodernizam, manje-više, tu nema dvojbi. Stvarnost, iako postoji, ne može se drugačije pokazati do u unutrašnjoj protivurečnosti stvaranja znaka, stvaranja diskursa. A ovo stvaranje uređuje među sobom odnos znakova. Jer, »postmodernista svest ima osećaj da je u mogućnosti da se suoči samo s takvim nizom znakova, koju ne upućuju na stvari, već isključivo jedni na druge, te je ta-

► sistematičnosti zapadne civilizacije, rečju, ideološkom nasilju, koje je i predumilo katastrofičnost postmodernističke misli. Treba li se, onda, čuditi zašto apokaliptička postmoderna svest »povijest sagledava kao polje ruševina, kao usud i ruinu« i što, u okviru istorije, književni diskurs vidi kao groblje.

ko razumljivo nemoguće iščitati iz njih nekakvo 'istinom garantovano' značenje» [26].

Psihoanaliza je dešifrovala upućivanje znakova jednih na druge čim je otkrila da simboličko pokazuje na manjak, odnosno da je proizvod manjka. Kalem koji dete, iz Frojdrovog poznatog primera [7], baca pod krevet ne pokazuje na majku koje nema, no na odsutnost majke. Time je ujedno, ma koliko to ona u početku odbijala da prizna, psihoanaliza raskrila metaforičku prirodu svoga govora. Konačno, ono što nju zanima nalazi se u jeziku. Sa tim nećim u seansi se uspostavlja komunikacija, uspostavlja se komunikacija između znakova. Po tradicionalnoj retorici je to nešto trag, koji je Frojd uspešno otkrivao, po pravilu na mestima na kojima je bio brisan. Frojd zato nije slučajno predstavljan kao retoričar nastranosti.

Stavom da svaki diskurs stoji na mestu drugog diskursa, koji je, zapravo, stav teorijske psihoanalize, postmodernizam dovodi metafizicizaciju diskursa do kraja i raspusno je oslobađa s uverenjem da diskurs nije drugo do jedna mogućnost diskursnosti i, pre svega, pokušava da označitelj oslobodi bilo kakve referentnosti. Ideal postmodernizma i, naravno, poststrukturalizma je »vladavina lebedičkih označitelja' (...) označitelja koji ničim nisu uslovljeni» [30], ideal postmodernizma, treba to jasno reći, jeste lakanovski koncept označitelja bez smisla. No svaki san o novom početku održava nada u mogućnost otkrića tog označitelja. Postmodernizam se, ne tako retko, ponaša kao da ga je već otkrio. U suštini otkrio je (oduvek već zna) koncept ne-smisla.

Postmodernizam ponavlja sudbinu, ako tako mogu reći, pisane psihoanalize. Po Lakanu nesvesno znanje u analitičkom diskursu nalazi se na mestu istine. No nalazi li se ono tu i kad psihoanalitičar piše? On, kao pisac, kaže, »nije ni više ni manje privilegovan od bilo kog drugog pisca» [1]. Njegovo iskustvo jeste, iskustvo psihoanalitičara (koje nije rezervisano samo za analizanda); ono ga čini privilegovanim, istina pod uslovom ako ga više i izdašnije otvara znakovima no što su im otvoreni drugi pisci. No vredi li to što ako je pisanje deridijanska proizvodnja znakova, tj. ako je pismo opasan dodatak govoru, koji obezbeđuje nesvesnom znanju da se nada na mestu istine.

Iz lakanovske perspektive pisanje ne stvara naknadno. Mora onda biti samo, neposredno stvaranje. Pesnici su oduvek mitologizovali tu dimenziju pisma. Doduše, oni su je videli kao čin, apstraktni čin neke moći. Postmodernistima je gotovo svejedno kako će se stvaranje pisma formulirati. Za razumevanje mogućnosti ponavljanja sudbine pisane psihoanalize u postmodernizmu zato je važnije Lakanovo mišljenje, očito u sporu s Deridom, da pismo nije ni prvo ni drugo u odnosu na govor, koji se, veli Lakan, utiskuje u strukturu jezika. Ovu je, i to je za neke vidove postmodernizma važno, moguće shvatiti u »prvotnoj istodobnosti pisma i jezika» [20]. Pokoji od postmodernista pokušava da rekonstruiše tu istodobnost. Nailaze, međutim,

na nezaobilaznu i nesavladljivu prepreku: odnos pisma i označitelja, na gledište s ove strane istodobnosti pisma i jezika, izvan kojeg označitelj ne može biti shvaćen; izvan kojeg ne može biti shvaćena ni istodobnost pisma i jezika. Ovu prepreku postmodernisti, takoreći svi odreda, pokušavaju da zaobidu opredeljenjem za metanarativnu poziciju, postupak, gotovo posve, podudaran s postupkom opsesivca, koji sve čini da se sve to što čini ne desi. Opsesivac »hoće da utrne ono što letopisac piše od početka do kraja njegove istorije» [20], letopisac u njemu (Lakan veli **annaliste** sa dva n, čime naglašava da je reč o letopiscu, ali, posredno, time što ga isključuje, i da je taj **annaliste**, barem u šumu informacije i **analyste** sa jednim n, dakle, analitičar, koji zna ono što ne bi kao letopisac trebalo da zna). Opsesivac hoće da izbrise sam letopis. No, brisanjem letopisa on ga ustanovljuje kao palimpsest, ustanovljuje ga u njegovoj, mogu li tako reći, letopisnosti, u njegovoj izvornoj metaforičnosti, ustanovljuje simptom/označitelj.

Postmodernistički prozni pisac briše samo pripovedanje, te mogućnost letopisa o tragovima koje pripovedanje priziva. Na taj način postmodernistički prozni pisac, navodno, briše i te tragove. No metanaracija je trag tog brisanja traga; u neku ruku, ona je i povratak drugog vremena u prvo, koji, po Lakanu, karakteriše rađanje označitelja. A pojava metanaracije u postmodernizmu iz brisanja traga pripovedanja jeste rođenje označitelja. Ali, povratak drugog vremena u prvo ne znači samo artikulaciju novorođenog označitelja, no i povratak pripovedanja. Metanaracija je nužno pripovedanje, ako ni zbog čega drugog ono zbog ograničenja koja nameću intertekstualnost, klasične pripovedne figure i, pre svega, sam trop pripovedanja, kojega se, ni na koji način, metanaracija ne može osloboditi.

Brisanje tragova, tj. rođenje označitelja, i formalizacija tog brisanja (ponekad izjednačavana s upotrebom znakova; u postmodernizmu se ispoljava i kao vid aleksandrizma) suočilo su u teorijskoj psihoanalizi (poststrukturalizam uopšte) i postmodernizam s nužnošću depsihologizacije diskursa. Lakan se nije dvoumio. Depsihologizacija je postala obeležje teorijske psihoanalize. Istina, Lakan pod depsihologizacijom podrazumeva upotrebu matematičkih i logičkih simbola, ili, kako bi on rekao, malih slova umesto klasičnih psiholoških i psihoanalitičkih kategorija. No pojam depsihologizacija označava i usek u kontinuitet psihoanalize, posebno psihoanalize koju Lakan određuje rečju **American way**, te usek u mogućnost integrativne hermeneutike. U postmodernizmu se i ne traže razlozi za odbacivanje psihologije. Postmodernista svest je prosto »ukinula progresivno i intenzivno istraživanje, »karaktera i ličnosti« koje je uslov **sine qua non** humanističke psihologije» [24].

Depsihologizacija psihoanalize može se razumeti kao sastojak objave smrti čoveka u strukturalizmu. Prirodno je, stoga, što se morala pretvoriti u psihologiju te smrti. U teorijskoj psihoanalizi se to, na neki način, i zbililo. Istina, ova je psihologija postala ontologija, jedna dezontologizovana ontologija, da kažem paradoksalno, bez želje da udvaja paradoks teorijske psihoanalize, no u skladu s njenom praksom preokretanja postojećih modela, koji onda odaju neslućeni smisao.

U analitičkom diskursu, u analizi, analitičar, veli Lakan, »igra sa smrću» [21]. On se nalazi na mestu delatelja (agenta, detektiva), na mestu koje je, po Lakanovoj nauci slova, zaposelo a; drugi, mali drugi, slika analitičara u ogledalu, slika koju analitičar može imati samo ako je već neko Ja, nemoguće Ja po Lakanu. Mesto analitičara u diskursu je, dakle, prazno, tačnije, to je mesto dijalektike istog, dijalektike nagona smrti, koji se artikuliše u označiteljskom lancu, što se uspostavlja u diskursu. Označiteljski lanac, u stvari, artikuliše jednu novu ontologiju, čije se ishodište nalazi u konceptu nagona smrti.

Prazno mesto u postmodernističkom pripovednom diskursu rezervisano je za autora, tj. za književni diskurs. A to znači da u dramatičaciji statusa pripovedača i epistemoloških književnih problema valja videti autorovu sliku u ogledalu, odnosno artikulaciju dijalektike nagona smrti. Postmodernistički pripovedni diskurs se, dakle, ontologizuje na način na koji se ontologizuje analitički diskurs, što još ne znači da je »dominanta postmodernističke proze (...) ontološka«, kako su skloni da poveruju groljivi pristaše postmodernizma [23]. Postmodernistička ontologija, izgleda, i ne pokušava da izade na kraj s ograničenjima koja joj nameću epistemološka pitanja diskursa. Izlaz iz tog ćorsokaka omogućuje uživanje, kad je, odista, moguće, u epistemološkoj igri kao jezičkoj igri. Uživanje, naime, na velika vrata uvodi dijalektiku nagona smrti u svaki diskurs.

21. Lacan, Jacques: Sur le trasfert, stenografske beleške.

22. Levin, Charles: Art and Sociological Ego: Value from a Psychoanalytic Perspective, Life after Postmodernism.

23. McHale, Brian: Postmodernistička proza, »Delo«, br. 4-5, 1989, Nolit, Beograd.

24. Newman, Charles: Cin fikcije u doba inflacije — Postmodernista aura, »Delo«, br. 4-5.

25. Roulet, Gerard: Iz jednosmerne ulice modernosti u ćorsokak postmodernosti, »markizam u svetu«, br. 4-5.

26. Sabo, Erne Kulčar: Drugost kao prisutnost, postmoderna epohalna svest i literarnost, Polja, br. 366-367, 1989, Novi Sad.

27. Sloterdijk, Peter: Doći na svijet — doći do jezika, »Delo«.

28. Vattimo, Gianni: Nihilizam i postmodernizam u filozofiji, »Delo«.

29. Voison, Stiven: Jirgen Hambermas i Zan - Fransoa Liotar: postmoderna i kriza racionalnosti, »Polja«, 352, 1988.

30. Volin, Ricard: Modernizam versus postmodernizam, »Polja«, br. 366-367, »Markizam u svetu«, br. 4-5.

